

ZVONY A PÉČE O NĚ

Zvony a péče o ně: motorový pohon je nouzové řešení, říká kampanolog olomoucké arcidiecéze František John

K jakým příležitostem se zvonívá a jakou tradici má zvonění?

S používáním zvonů evropského typu se nejdříve setkáváme v křesťanských klášteřích, kde zvony určovaly rytmus mnišského života charakteristický střídáním modlitby a práce. Kláštery byly také místy objevu technologie lití zvonů. Později se používání zvonů rozšířilo na celou církev. Zvony sloužily a slouží především ke svolávání věřících na mši svatou. Od druhé poloviny 14. století se v našich zemích setkáváme také s pravidelným večerním zvoněním, při kterém se lidé třikrát modlili modlitbu Zdravas Maria, od doby působení olomouckého biskupa Jana ze Středý bylo k této modlitbě zvoněno také ráno a v poledne. Zvonění v pátek ve tři hodiny odpoledne na památku smrti Krista na kříži bylo na Moravě zavedeno roku 1413. Trojí zvonění (ráno, v poledne a večer) oznamuje čas modlitby Anděl Páně, která je v době velikonoční dle nařízení papeže Benedikta XIV. z roku 1742 nahrazována modlitbou Raduj se nebes Královno. Z období baroka pocházelo čtvrtěční večerní zvonění jako připomínka Kristovy úzkosti v Getsemanské zahradě. Rozšířené bylo také zvonění proti bouři. Jako důležitý komunikační prostředek měly zvony výstražný význam pro případ požárů či jiných nebezpečí, i v dnešní době jsou zvony součástí výstražných znamení civilní ochrany.

Existují pravidla, která určují, které konkrétní zvony mají při určitých příležitostech znít?

V případě, že je na věži více zvonů, mělo by se zvonit podle tzv. zvonového řádu, který určuje, které zvony či jejich vzájemné kombinace zvoní při té které příležitosti. Samostatné určení mají zvony umíráček a sanktusník. Více zvonů zvonového souboru umožňuje uplatnit více variant a zvonových sestav a odlišit tak zvonění podle liturgických dob či významu konkrétního svátku či slavnosti. V sestavení zvonového řádu, které přísluší farnostem, je potřeba vycházet z místních tradic, v rámci sjednocení zvonění v celé (arci)diecézi je však potřeba také zohlednit obecná pravidla zvonění při významných příležitostech, jako jsou například volby a úmrtí papežů či jmenování a úmrtí diecézních biskupů.¹

V současnosti bývají zvony na jednotlivých kostelech a kaplích často poháněny pomocí elektromotorů. Ruční zvonění bývá naopak považováno za raritu. Je lepší ke zvonu namontovat elektrický pohon nebo zvonit ručně?

Na tuto otázku mám vždy jednoznačnou odpověď – ruční zvonění je potřeba upřednostnit, motorový pohon je totiž jen náhrada, nouzové řešení. U některých

Foto na titulní straně: Zvon mistra Jana z Vyskova z roku 1582 v Tovačově nevykazuje včetně svého původního technického příslušenství žádné negativní zásahy. Na zvon se doposud zvonívá ručně, což je předpoklad optimálního zachování celé zvonové soustavy.

zvonů je navíc elektrifikace naprosto nepřijatelná. Důvodů je hned několik. Pravidelná zvonická služba jednoznačně buduje a prohlubuje vztah mezi obyvateli dané lokality, zvony i sakrálním objektem. Je větší zárukou pravidelné péče o zvony i o zvonové patro, než jakou nabízí elektrifikace. Je citlivější ke zvonům. Ruční zvonění nabízí požadované vyznění zvonu z hlediska rytmu, zahájení a ukončení zvonění – žádný elektromechanický systém se nevyrovná zkušenému zvoníkovi ve výsledném hudebním dojmu (zvon je především hudební nástroj). Je mnohem levnějším řešením. Ruční zvonění je po staletí osvědčené. Zvláště u památných zvonů je žádoucí a často jediné možné. Umožňuje dochování zvonu včetně původního technického příslušenství a používání zvonu stejným způsobem jako tomu bylo po staletí. Uchování tradice ručního zvonění je také důležité z etnografického hlediska zachování národních a regionálních tradic. Jednoznačné doporučení ručního zvonění je také závěrem článku Radka Lungy a Petra Váchy ze Zpráv památkové péče, který vřele doporučuji.² V případě chrámů, které jsou vybaveny více zvony, a kde je těžké sehnat zvoníka na každodenní zvonění, je možné k elektrickému zvonění určit novodobý zvon. A památné cenné zvony, které by se stejně používaly jen několikrát do týdne (před nedělními bohoslužbami, pátek ve tři hodiny, o slavnostech), pak rozeznávat ručně. To považuji za optimální řešení. Konkrétní případy je však třeba posuzovat individuálně.

Existují nějaká závazná pravidla pro údržbu zvonů?

Mají-li zvony sloužit, vyžadují pravidelnou péči a údržbu. Mohu odkázat na interní normu České biskupské konference nazvanou Péče o zvony z roku 1999.³ V případě památkových zvonů je potřeba odkázat také na metodiku ochrany zvonů vydanou Národním památkovým ústavem v roce 2006.⁴ V roce 2009 se zvonům věnovalo monotematické číslo Zpráv památkové péče, v němž vyšla řada zajímavých článků.⁵

Jaké jsou tedy základní zásady péče o zvony?

Před každým zvoněním či během zvonění je potřeba zvon i jeho příslušenství zkontrolovat. Především je potřeba dbát na dotaženost všech šroubových, čepových či klínových spojů – kovových závěsů a trmenů dubové hlavy, k níž musí být zvon pevně dotažen, a dřevěné páky sloužící k rozhoupávání zvonu. Srdce zvonu musí svou pěstí tlouci na nejširší místo úhozového věnce, bije-li níže, hrozí puknutí zvonu. Závěs srdce zvonu je potřeba také kontrolovat a dotahovat, kůže nesmí být stefelá. Při zvonění se srdce musí pohybovat v přímce, nikoliv v elipse.

Další práce jsou součástí technické údržby, kterou je potřeba provádět nejméně dvakrát za rok. Patří mezi ně kontrola stavu ložisek a jejich případné namazání. V případě, že byly zvony v minulosti zanedbány a znečištěny např. exkrementy, je potřeba je očistit, nejlépe mokrou cestou s použitím měkkého kartáče (nikoliv ocelový kartáč!) a neutrálního saponátu. Od nečistot zbavený a tedy i bezpečný by měl být také samotný prostor zvonového patra věže. Zvonová stolice by neměla

Zvon z roku 1656. Původní technické příslušenství zvonu bylo nahrazeno. Dubová hlava s kováním zcela nevhodnou železnou zalomenou osou, původní kované srdce příliš tvrdým srdcem s protizávažím. Zvon byl zelektrifikován. Celkový vizuální i akustický dojem je ve srovnání s původním stavem mizerný.

vykazovat nadměrný rozkvy, případně je potřeba přistoupit k jejímu zpevnění. Výše uvedené práce představují součást pravidelné služby zvoníků. V případě náročnějších zásahů, jako je například oprava příslušenství zvonů (srdce, hlava) je potřeba se nejdříve obrátit na příslušného kampanologa. V případě památkově chráněných zvonů či zásahů v památkově chráněných objektech je potřeba práce konzultovat také s orgány státní památkové péče a vyžádat si eventuelně závazné stanovisko. Specifickou otázkou jsou elektrifikace zvonů, kde by měl vlastník žádat orgány státní památkové péče o závazné stanovisko i v případě zavedení elektrického pohonu ke zvonům, které nejsou kulturními památkami (včetně zvonů nových), ale které se nacházejí v památkově chráněném objektu. Historické zvony by měly být vybaveny původním dobovým technickým příslušenstvím, v případě nutných oprav či výměn je třeba respektovat původní stav. Za obzvláště nevhodné je třeba považovat nahrazování dubových hlav ocelovými nosníky a výměnu původních kovaných srdcí za tvrdá srdce s protizávažím. Takováto zcela nevhodná technická příslušenství se hlavně v 90. letech montovala také na památné zvony, bohužel na úkor památkových a zvukových kvalit i životnosti zvonu. Dubové hlavy jsou oproti ocelovým traverzám lepší z hlediska estetického, akustického, dynamického i z hlediska životnosti, proto je úspěchem, že jsou jimi v posledních letech opět vybavovány také nově lité zvony.

Visí v českých a moravských věžích po světových válkách nějaké cenné zvony?

V obou světových válkách zvony zcela drasticky postihly válečné rekvizice. I přes válečná běsnění se zachovala řada gotických, renesančních či barokních zvonů, mnohé včetně jejich původního technického příslušenství. Několik zvonů, které jsou v našich zemích nejstarší, pochází už ze 13. století. Samotné stáří však není jediným kritériem hodnoty zvonu. Zvláště zvony pozdně gotické, renesanční a barokní zvony jsou charakteristické cennou reliéfní výzdobou dokládající řemeslnou úroveň zvonařských mistrů. Mezi památkově hodnotné zvony je potřeba zařadit všechny zvony lité před světovými válkami, tedy i zvony z 19. století a meziválečnou produkci zvonařských dílen.

Které zvony patří v České republice k největším?

Největším zvonem u nás je sv. Zikmund (ulitý roku 1549 pro svatovítskou katedrálu), vážící 13,5 tuny; druhým je sv. Václav (1827) z olomouckého dómu s hmotností přes 8 tun. O třetí místo se dělí zvon sv. Augustin v Hradci Králové (1509) se zvonem v brněnském kostele sv. Tomáše (1393). Do skupiny velkých zvonů vážících od 5 do 7 tun patří zvon u sv. Jakuba v Brně (1515), v Lipníku nad Bečvou (1604), v Rychnově nad Kněžnou (1602), v Jihlavě (1563), v Týnském chrámu v Praze (1553), v Klatovech (1758). Rozměrům těchto zvonů se vyrovná zvon Panny Marie Svatohostýnské, který byl zavěšen roku 2008 na věž olomouckého dómu a je největším zvonem zhotoveným u nás po II. světové válce.

Zvon mistra Petra z Mýta z roku 1476 v Dubicku. Detail uchycení závěsné koruny zdobené pletencem v dubové hlavě pomocí skob a závěsných pásů. Zvon byl v 60. letech včetně technického příslušenství šetrně zrestaurován.

Jaká je historie českého zvonářství?

Přestože různé podoby zvonů a cimbálů znaly již starověké civilizace, zvon evropského typu je vynálezem křesťanského středověku. S prvními většími zvony, jejichž hlas se měl nést z chrámů do širé krajiny, se setkáváme v 6. století. Jednalo se však o zvony vyráběné nýtováním plechu. V té době se výrobou zvonů zabývaly především klášterní dílny, ve kterých byla v 11. století popsána výroba zvonů odléváním bronzu, což byl velký technologický průlom. Tvar nejstarších litých zvonů připomíná cukrovou homoli, se současným charakteristickým tvarem zvonu se setkáváme zhruba od 13. století. V té době také dochází k postupnému rozšíření výroby zvonů také mezi kovolitce žijícími ve městech, kteří se zabývali často také litím děl, konví, cínového nádobí či kostelních křtitelnic. Technologie výroby zvonu ulitím umožňovala zvon vyzdobit pomocí ornamentů, reliéfů a nápisů. Některé u nás lité zvony pocházejí již z 14. století a jsou zdobeny nejčastěji latinsky psaným andělským pozdravem „AVE MARIA GRATIA PLENA...“ (Lk 1, 29), dále se setkáváme se zvoláním ke Kristu „O REX GLORIAE VENI CUM PACE“ (žalm 24) či se jmény čtyř evangelistů. Ke konci 15. století se na zvonech začínají uplatňovat také národní jazyky čeština a němčina a nápisové legendy nesou více informací, například o okolnostech vzniku zvonu a jeho dárcích. Od 16. století, kdy se začíná

ve zvonařství projevovat renesanční cítění, lze sledovat častější využití ornamentů při výrobě zvonů. Toto období je označováno za zlatý věk českého zvonařství. V období baroka kladli zvonaři velký důraz také na plastickou výzdobu zvonů, často až na úkor jejich zvukových kvalit. Velkou pohromou pro zvonový fond byly pak obě světové války, jejichž následky dodnes nejsou ani zdaleka odstraněny. V současné době u nás působí tři zvonařské dílny, které při výzdobě zvonů často spolupracují s dalšími výtvarnými umělci.

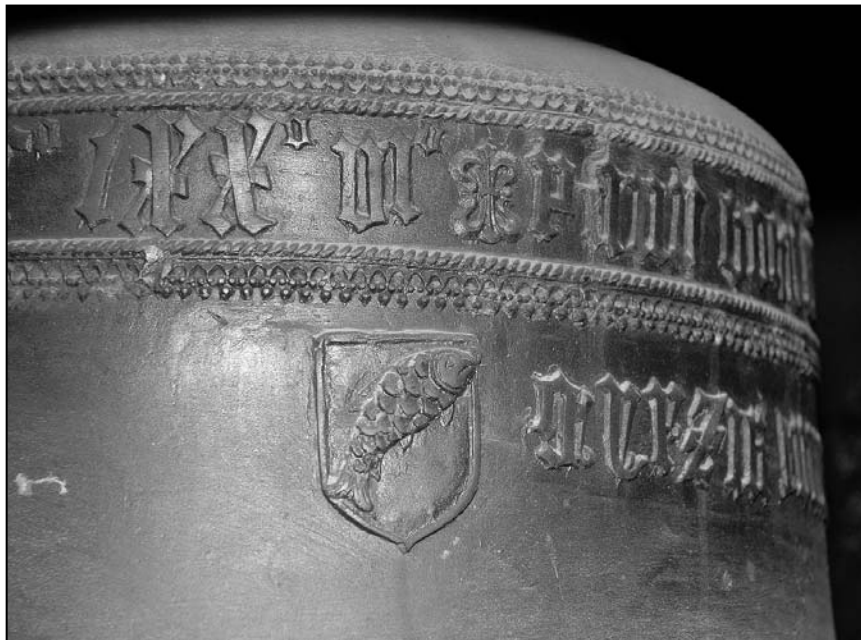
A jakou historií prošel zvonový fond kostelů a kaplí? Jistě jej velmi zasáhly světové války.

Historie zvonů kostelů a kaplí by se dala napsat v několika větách. Sahají-li kořeny sakrálního objektu do středověku, byl již tehdy většinou vybaven také zvony. Ty bývaly různě doplňovány v souvislosti s rozšiřováním chrámu, například s vybudováním samostatně stojící zvonice či věže, která umožnila zavěšení větších zvonů, než jaké byly v sanktusové věži nad hřebenem střechy presbytáře či lodě chrámové. V případech požárů kostelů jim padly za oběť také zvony, které se roztavily. Vždy však bývaly opět obnovovány. Další zkázu pro zvony představovalo případné puknutí zvonoviny, pak byly zvony přelévány. Největší hrůzu však představovaly války. Až do 19. století byly zvony vojáky ohrožovány spíše pomístně, s doklady záboru zvonů jako válečné kořisti se však setkáváme. Nejsystematičtěji byl ale zvonový fond zasažen během první a druhé světové války. V letech 1916 a 1917 byla zrekvírována většina zvonů, zůstaly jen zvony mimořádné historické hodnoty či zvony menších rozměrů. V meziválečném období se podařilo větší část těchto ztrát nahradit, s příchodem II. světové války však došlo nejen k zastavení této obnovy, ale také k novým válečným rekvizicím, které byly nejintenzivnější v roce 1942. Po válce se podařilo část zrekvírovaných zvonů, které nebyly rozbité, navrátit; mnohé z nich ale nikoliv do míst svého původního určení. Po světové válce byla na mnoha místech obnova zvonových souborů omezována komunistickým režimem. Dodnes nejsou válečné ztráty nahrazeny co do počtu zvonů, z hlediska umělecké a historické hodnoty zrekvírovaných zvonů byly tyto ztráty nenahraditelné. O to větší péči je potřeba věnovat těm zvonům, které hrůzy světových válek přežily.

Petr Krňávek

Poznámky:

- 1 Zde je potřeba odkázat na úřední listy (arci)diecézí, v případě olomoucké arcidiecéze vyšla pravidla pro zvonění v *Actech Curiae Archiepiscopalis Olomucensis*.
- 2 Lunga, R. et Vácha, P.: Ruční zvonění, nebo elektrický pohon? *Zprávy památkové péče*. 2009, č. 1, s. 11–16.
- 3 Vácha, P. (ed.): *Péče o zvony. Interní normy České biskupské konference*. 1998, č. 10, s. 4–8.
- 4 Belis, J., Koukal, P., Lunga, R. et Rejšek, R.: *Péče o varhany a zvony, jejich památková ochrana. Odborné a metodické publikace*. 2006, sv. 32.
- 5 Lunga, R. et Vácha, P.: Památková ochrana zvonů – ohlédnutí po pěti desetiletích. *Zprávy památkové péče*. 2009, č. 1, s. 3–10.

Zvon mistra Petra z Mýta z roku 1476 v Dubicku. Detail čepce zvonu. Na zvonu s čistým povrchem dobře vyniká reliéfní výzdoba, kterou v tomto případě tvoří rodový znak dárce zvonu Jiřího Tunkla z Brníčka, český nápis gotickou minuskulí a ornamentální pásy.

Více informací najdete na: <http://rkfzabreh.rps.cz/zvony>

V roce 2009 vydalo Farní muzeum Zábřeh

Text © František John a Petr Krňávek

Publikace vyšla v rámci projektu „Památky zvonařství“,
který byl uskutečněn za finanční podpory Ministerstva kultury ČR
(rozhodnutí č. j. 1220/2009/OMG) a Olomouckého kraje.

Činnost Farního muzea byla v roce 2009 podpořena grantem města Zábřeha.